

BAQSISHILIQ HÁM DÁSTAN ATQARIW USILLARI.

Yusupbaeva Aysulw

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali
Folklor hám etnografiya kafedrası Baqsishılıq hám dástanlıq tálım baǵdarı
1-kurs studenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18279269>

Annotaciya. *Bul maqala xalıq awızeki dóretiwshiliginin áhmiyetli janrı - baqsishılıq kórkem óneri hám dástan atqarılıwınıń usılları, tariyxıy tamirlari, atqarılıw texnikaları hám estetikalıq áhmiyeti haqqında sóz etiledi. Maqalada baqsılardıń atqarılıw sheberligi, epikalıq tekstti vizual hám audikalıq tárizde janlandırıw mexanizmleri jáne zamanagóy mádeniyattaǵı ornı kórip shıǵıladı.*

Tayanış sózler: *Baqsishılıq, dástan, atqarılıw usılı, awızeki dástúr, epikalıq kórkem óner, dástúrlık muzika, milliy miyras.*

Mádeniyatınıń ajıralmas bólegi bolǵan baqsishılıq kórkem óneri, mıń jıllar dawamında xalıqtıń tariyxın, qaharmanlıq hám lirikalıq dástanların hám arız-ármaların áwladtan-áwladqa jetkerip kelgen ullı dóretiwshilik dástúr bolıp tabıladı. Baqsılar - tek ǵana estelik saqlawshıları emes, al ózbek mentalitetiniń ruwxıy baǵanalarından biri bolıp esaplanadı. Dástanlar bolsa, jámiyettin sociallıq, siyasiy hám ádep-ikramlılıq normaların sáwlelendiriwshi iri epikalıq janr bolıp esaplanadı.

Xalqımızdın milliy mádeniyat tariyxı hám tilin, onın turmıs tárizi, milliy úrp-ádet dástúrlerin ózinde sáwlelengenligin, ulıwma dúnyalıq mádeniyatınıń ajıralmaytuǵın bólegi sıpatında tán alınǵan baqsishılıq kórkem óneri ataqlı baqsı - shayırlarımız, folklorshı ilimpazlardın ilim- izertlew dóretiwshilik miyneti menen ásirlerden ásirlerge ótip kelmekte.

Türkıy xalıqlarda dástan atqarılıshıardı áyyemgide ozan (ozan, oız-ozıp ketiw, aldında barıwshı, aqıllı shayır) dep atalǵan. Ozan (ozanlar) oǵuz gúrriń aytıwshılar hám qosıqshıları bolıp, óz gúrrińlerine qobızshertip atqarılıshı, oǵuzlar arasında ayırıqsha ruwıy tásin tiygizgen.

Ataqlı ozan estelikleri qatarına oǵuzlardın "Qorqıt ata kitabı" qaharmanlıq dástanı da kiredi (bul dástanda bárshe "ozan" dep júritiledi). Sonın menen birge, ozanlar qobızda qosılıp "Oguz-name"dan ráwiyatlardı jırlawdı, oǵuz türkleriniń tań qalǵanday ata bablardan hám olardıń ápsanawiy oǵuz-kogon haqqındaǵı epik estelik. Dede Qorqut, Dede Abbos, Dede Yodigor, Dede Gasim, Dede Kerem sıyaqlı ozanlar tariyxında málim "dede" sózi oǵuzlarda "ruhiy ata" mánisin bildirgen. Áyyemgi ozan kórkem óneri miyrasları ózbek, türk, azerbaydjan, türkmen, qazaq, qırǵız, qaraqalpaq, uyǵır, xalıq qosıqshıları - kórkem ónerine ulıwma tiykar salǵan. "Ashuǵ" sózi arabsha bolıp, ádebiyatında birinshi márte XV ásirde payda bolıp, áyyemgi atamalar ornın basqan: armancha - gusan. Azerbaydjan muzıka dástúrinde ashuǵ sazda, sonın menen birge, balaban hám dáp saz ásbapları muzıkası tiykarında, arman tilinde tar, kemanchada janapay atqarılardı. "Ozan" termini Saljuqiylar dáwirinde áskerlerge janapay bolıan qosıqshılardı salıstırǵanda qollanılǵan. XV ásirdejasalǵan Anatoliyskiy türk shayırı ózin "Ozan"-dep ataǵan.

Türkmen tilinde bul termin arxaik bolıp, onın ornına baqsı (ataqlı shayır) sózi qollanılǵan.

Baqsı Orta Aziya xalıqları arasında xalıq qosıqshısı, folklor atqarılıshısı, ádetde bayramlarda atqarılıshılar dep atalıp kelinggen. Baqsı tayarlawdın ámeldegi sistemasında qosıq tańlawlarda salmaqlı orın berilgen. Orta Aziya xalqınıń ótken dáwirlerinde baqsılar xalıq muzıka hám folklor dástúrlerin saqlawshıları bolǵan, sonın menen birge, eski dóretpelerin atqarǵan. Bul sóz eski ádebiyatlarında ushrasadı.

Lutfydin "Gul va Navruz" dastanida: (Yanadur quastim bir yaqshilardin, Mongol sawatini bilgen baqshilardin), (Jaqsilardan ham mongol sazin bilgen baqsilardan tamem bar) deydi. Ilimpaz A.K.Barkovtin turkiy tilles xalqlardin dastanlari uyreniwge arnalgan miynetinde olardin ozgesheliklerine maselerdi izertlep, qaharmanliq poemalarin (dastanlari) qobizga qosip atqariwshilari "jiraw" dep ataydi, al liro-eposliq dastanlardi aytiwshilardi bolsa "baqsı" dep atagan. Baqsilardin atqariw shertetuyn saz asbabina "duwtar" dep tusinik beredi. Ozbek eposliq shigarmalarinin qaysisin bolsa da "dastan" deydi.

Sonliqtan da, epostin atqariwshilari adette "baxshi" yamasa "shayir" dep atalgan, onin ishinde xorezimlilerde "baxshi" dep atalgan.

Qaraqalpaq jiraw-baqsilarinin, epikalıq ham muzikalıq repertuari qaraqalpaq xalqinin milliy bayligi bolip esaplanadi. Qaraqalpaq xalqinin kop asirlik sozlik ham sazliq folklorliq miyrasinin bizi dawirimizge kelip jetiwinde qaraqalpaq jiraw-baqsilarinin, xizmetleri ogada ulken.

Juwmaq retinde aytatugin bolsaq baqsishiliq ham dastan atqariw metodikasi madeniyatimizdin ruwxıy kartası bolip, ol tek gana korkem oner emes, al lingvistikalıq, etnikalıq ham filosofiyalıq estelik bolip esaplanadi. Bul izertlew soni koresedi, baqsinin atqariw sheberligi vokal texnikalari (ham muzikalıq joldas menen bekkem baylanisli. Dastan atqarilawinin dramaturgiyalıq duzilisi atqariwshidan joqari darejedegi aktyorliq sheberlikti talap etedi. Keleshekte bul korkem oner turin saqlap qalıw ushin metodikalıq ilimiy izertlewlerdi kusheytiw, ameliy atqariw texnikalari ilimiy tiykarlaw ham onı zamanagoy bilimlendiriw procesine jedel integraciyalaw zarur. Baqsishiliq - bul janli tariyx bolip, onin metodikasın tusiniw xalqimizdin ruwxıy tamirlarin anlaw demek.

Paydalanilgan adebiyatlar:

1. Karimov I. A. Ozbekistonning yangi davr adabiyotining shakllanishi. - T.: Ozbekiston, 1998.
2. Rajabov I. Ozbek xalq musiqa merosi. - T.: Ozbekiston, 2004.
3. A. A. Erejepov. Baqsilardin dastan atqariw usillari. Tashkent-2025
4. Saidov A. Dostonchilik sanati va uning ananalari. - Tashkent: Fan, 1985.
5. Toyshibaev N. Baqsilar ham dastanshiliq mektepleri. Urganch: Xorazm, 2010.
6. Qabil Maqsetov. Qaraqalpaq jiraw baqsilari. Nókis-1983